

4.
MONTSERRAT ROIG:
ENTRE LA NOVEL·LA I EL PERIODISME

LLUÏSA JULIÀ

D'ofici, escriptora

Els mots que segueixen plantegen un esbós sobre la manera que Montserrat Roig entenia l'ofici d'escriure, fossin entrevistes, articles d'opinió, assaigs, novel·les o relats... Volen posar de manifest a grans trets el plantejament inicial i la gradual evolució segons els canvis polítics i socials que es produeixen al llarg dels vint-i-un anys de la seva producció literària, entre 1970 i 1991. Una evolució que amb relació al punt de partida inicial és prou pessimista en el seu conjunt, que passa per una certa esquizofrènia entre periodisme i ficció i que la porta a redefinir el concepte de novel·la, mentre es manté crítica i compromesa davant el periodisme que s'imposa a partir de mitjan anys vuitanta.

No cal insistir-hi, però, l'obra de Montserrat Roig es produeix en un període històric en què l'escriptor, l'escriptora, passa de ser l'intel·lectual compromès amb la realitat i que com a tal hi té una funció central (anys seixanta i primers setanta), a viure un procés de desplaçament que el situa en un espai cada vegada més reduït dins el poder d'incidència sobre la realitat. Fins a l'extrem que ella, que havia estat una de les pioneres de la televisió en català, abans de l'emissió de TV3, constata que se l'aparta de la cultura oficial catalana.¹

¹ En parla perquè encara el 1986 continua fent programes per a TVE (és el cas de *Búscate la vida*, programa d'entrevistes al jovent) i no havia estat cridada per TV3. Vegeu, l'entrevista de Josep Masats, «Montserrat Roig: la Catalunya arrauxada dels artistes», *Canigó*, núm.760: 1.5.1982, ps. 8-9.

Per avançar en aquesta línia faig servir les declaracions de la mateixa escriptora, fetes a la premsa en aquest període, i també alguns esbossos molt aclaridors, del llibre *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*, publicat pòstumament i considerat una mena de testament vital i literari.² Del material d'aquest llibre, són especialment interessants els apunts, les fitxes de llibres, les citacions més o menys extenses, els retalls o fotocòpies d'articles, és a dir el material de preparació per a un article que finalment no va acabar i que tenia per títol *Periodisme contra novel·la*. Un títol i moltes notes que permeten observar el balanç que fa l'escriptora de la seva activitat literària global, activitat periodística versus activitat de ficció, activitat narrativa enfront de l'article de premsa que cal escriure amb la pressió del lliurament diari.

Un punt inicial que no es pot obviar és la professionalització amb què Roig va abordar el fet d'escriure, emmarcat en l'actitud de normalitat que es volia donar al fet d'escriure en una societat que es vol normal; però el seu esforç, que es tradueix en una actitud de treball molt rigorosa, no li va proporcionar mai una estabilitat econòmica. Al llarg de tota la seva vida, va viure de la feina realitzada al dia, encarregada i feta al moment; va viure, per dir-ho així, en la més estricta intempèrie. Malgrat tot, Roig va partir de la dessacralització de l'escriptura: «M'interessa escriure —deia el 1971—, però no hi dono més transcendència que al fet que un fuster faci les taules ben fetes».³ Manifestació ideològica, combativa i de joventut, però que no es contradeia amb la voluntat que la literatura fos una eina per canviar el curs de les coses, per transformar la realitat mateixa. Una actitud que paral·lelament acaba des de la seva actuació dins el PSUC.

Un primer model literari: de la veu silenciada a la descripció de la realitat

Hi ha dos elements estrictament generacionals que permeten veure el punt de partida de Montserrat Roig allà el 1968, quan obté la llicenciatura de Filologia Romànica. En primer terme el fet d'haver nascut a la postguerra, en plena postguerra, «fills forçats del franquisme»;⁴ en expressió de la matei-

² Material conservat a l'Arxiu Nacional de Catalunya.

³ Guillem-Jordi Graells i Oriol Pi de Cabanyes, «De la requesta que fou feta a Montserrat Roig», *Serra d'Or* (març 1971): ps. 155-157.

⁴ Article a l'*Avui* d'Ignasi Riera: 9.12.1989.

xa escriptora, i que li fa percebre la guerra civil com un «fantasma» a què s'ha d'enfrontar. Un donar resposta que la porta a dedicar tota la dècada dels setanta a la tasca de recuperació de l'oblit, a donar veu als silenciats i a conèixer el propi país a través dels seus personatges. La literatura pot esdevenir una força harmonitzadora de la realitat: «jo sóc filla —resum l'escriptora en referir-s'hi el 1989— d'un moment en què creia que la literatura servia per a alguna cosa; que la vida era un caos i que la literatura l'ordenava.»⁵

Així s'ha d'entendre la feina de les tres sèries de *Retrats paral·lels* (1975-1978), el programa de TVE *Personatges* (1977-78), que ara s'ha editat en vídeos, la biografia del dirigent comunista Rafael Vidiella (1976) o *Els catalans als camps nazis* (1977). Una obra d'investigació històrica important però que porta a terme en paral·lel a la seva pròpia obra literària. *Molta roba i poc sabó...*, publicada el 1971, era guardonada amb el premi Víctor Català l'any anterior, i immediatament es posa a escriure la trilogia sobre la saga dels Miralpeix: *Ramona, adéu* (1972), *El temps de les cireres* (1977) i *L'hora violeta* (1980) en què descriu tot el segle xx fins a arribar a la Universitat dels anys seixanta. Aquesta perspectiva històrica és un dels aspectes més interessants i importants de la trilogia: ¿per què aquesta necessitat de reescriure tot el passat històric del segle xx fins arribar al present? Un present, el dels anys seixanta i primers setanta, que, per altra banda, és de les primeres vegades que trobem novel·lada, incorporada a la nostra ficció, narrada.

Montserrat Roig justifica aquesta perspectiva, aquesta crònica urbana, barcelonina, perquè, segons ella, cal reprendre la tradició literària. Moltes de les seves declaracions són evidentment fruit del mestratge dels cursos que Joaquim Molas impartia a Òmnium Cultural des de l'any 1965-66 fins al 1970-71 i dels models proposats des de Narcís Oller a Mercè Rodoreda, sense oblidar Prudenci Bertrana. Aquest plantejament em sembla molt important. No sols es relaciona amb els escriptors vius de les generacions anteriors, aquells que havien viscut la guerra i que havien escrit ja abans, sinó que vol inserir-se en la pròpia tradició i això té un valor especial, de responsabilitat amb el propi país i la literatura catalana. En aquest sentit diu el 1971: «Cal seguir la nostra tradició literària, per molt mediocre que sigui i encara que em tractin de localista. Ara estic en formació, encara, i em fa molta por que parlin de mi com a promesa: temo ser un bluf, sí, i és que estic a les beceroles i no m'agra-

⁵ Entrevista de Marta Nadal: «Montserrat Roig, un cant de maduresa», *Serra d'Or*, desembre 1989. Dins Marta Nadal, *Converses literàries*, PAM, 1991, p.137.

da que, per instint de supervivència, parlin massa de nosaltres, els qui comencem; el que han de fer és publicar-nos, llegir-nos, criticar-nos, i no sotmetre'ns a unes limitacions econòmiques difícils, entre d'altres coses.»⁶

Aquest arrelament no impedirà, com s'esdevé en d'altres aspectes, que amb el temps l'escriptora canviï de perspectiva fins a afirmar, el 1989, que ja ha enterrat la Rodoreda, que se li ha tornat «un cadàver exquisit», i el que és més important, que la literatura com a compromís s'ha acabat.⁷ Efectivament, després de *L'hora violeta* amb què tanca el període dels anys 70 i la trilogia, el model de novel·la entra en crisi, sobretot de novel·la realista i psicològica. De fet, perquè el concepte mateix de realitat es transforma radicalment. Això l'allunya de la novel·la com a crònica de la realitat, llegeix, investiga sobre el gènere, s'interessa particularment pel planteig de l'obra de Milan Kundera, entre els autors que arriben en aquells anys; però també, passa a reflexionar sobre una nova relació que s'estableix entre realitat i ficció i, per tant, entre la funció del periodisme en relació amb la novel·la, la ficció. «La realitat —diu Roig el 1982— és més irreal del que ens pensem. O sigui, la realitat no existeix. És completament surrealista.»⁸

Aquesta constatació, però, és fruit d'un desencís important. El 1982 Roig té 36 anys i una obra prou extensa, formada per més de vuit volums, entre assaig, investigació periodística i ficció. I la realitat del país i del món està canviant. Hem passat de la transició i de les grans expectatives de futur a la concreció d'un país. L'escriptora es manifesta crítica davant el nou ordre cultural que la Generalitat porta a terme, bàsicament la considera de poca volada i mancada d'una projecció exterior ambiciosa. Aquesta nova realitat política l'allunya de l'ideal de 1970-76, quan les expectatives d'aconseguir un país «normal» la portaven a declarar, després d'haver aconseguit el premi Sant Jordi de novel·la, «El meu ideal fóra estar més o menys tranquil·la, anar al cinema, llegir novel·les, escriure i prou.»⁹ Les declaracions fetes en aquest període 1971-1976 apunten sempre en aquesta direcció en què periodisme i creació literària es pretenen compatibles. El periodisme pot constituir un *modus vivendi* que li permeti tenir prou temps per escriure.¹⁰

⁶ Guillem-Jordi Graells i Oriol Pi de Cabanyes, *art. cit.*, p. 156.

⁷ Entrevista de Marta Nadal: «Montserrat Roig, un cant de maduresa», *art. cit.*: 138.

⁸ Entrevista de Josep Masats, *art. cit.*, p. 9.

⁹ Entrevista de Francesc Castell: «Montserrat Roig, escriptora compromesa», *Serra d'Or*, febrer 1977, p. 89.

Del periodisme de creació al periodisme de rigor ètic

Fem una mica d'història. En la dècada dels setanta, Montserrat Roig, molt jove encara, troba en la feina de periodista com a mínim tres coses: primera una forma d'acció, de compromís polític amb Catalunya, segona una manera de guanyar-se mínimament la vida, i tercera un autoaprenentatge vital i literari a través del coneixement que li ofereixen els personatges que entrevista i dels quals rep una lliçó directa. «Et parlo —diu a Marta Nadal— de l'Espriu, de Pere Quart, de la Mercè Rodoreda, de Josep Pla, etc. Tot això significava, per a mi, rebre lliçons particulars de la meua pròpia tradició cultural que no havia rebut ni a l'escola ni, pràcticament, de la Universitat.»¹¹

Així, el periodisme, i l'entrevista en concret, és un espai d'aprenentatge i de creació en què hi cap l'opinió, l'observació, la descripció, imatges, paraules... Un aprenentatge que es descriu paral·lel a l'aprenentatge narratiu. Amb la seva habitual sinceritat, Montserrat Roig insisteix, en cada entrevista que li fan en ocasió de publicar-se una novel·la de la trilogia, que encara no ha trobat la seva pròpia veu, que va fent passos en un procés que conceptua llarg perquè considera que no es pot escriure una gran novel·la abans dels quaranta, fruit, doncs, de l'experiència vital, complexa i rica en matisos.¹²

Després de publicar *L'hora violeta*, el 1981, manifesta ja el canvi d'orientació que he assenyalat, constata la crisi del model de novel·la realista i el conflicte que se li planteja entre «art i vida» ja indicat dins de la mateixa obra i que descriuré breument.¹³ A *L'hora violeta* Roig incorpora un dels supervivents dels camps d'extermini i testimoni central per al seu llibre *Els catalans als camps nazis* perquè li va facilitar molta documentació. En la novel·la, en canvi, és simplement utilitzat pel personatge que representa una escriptora i, després, abandonat a la seva sort. La raó: que l'escriptora es troba en vena escrivint una nova novel·la i pendent d'una trucada amorosa.¹⁴

Periodisme i ficció entren en competència, entren en fricció. L'ús de la realitat ha variat i Roig se n'esgarrija i declararà obertament que s'està dimint de les funcions del periodisme. El periodisme com a escriptura al servei

¹⁰ En les mateixes declaracions de 1971, Montserrat Roig afirma que el seu «ideal seria passar-se quinze dies escrivint en una casa de pagès i els altres quinze del mes a Barcelona».

¹¹ Entrevista de Marta Nadal: «Montserrat Roig, un cant de maduresa», *art. cit.*, p. 128.

¹² Declaracions a la *Revista d'esquí*. Lleida, 19.3.1989.

¹³ Entrevista de Joan Rendé, *Avui*, 1.2.1981.

¹⁴ *L'Hora violeta*, ps. 185-186.

de la veritat, el periodisme ètic està donant past a un periodisme manipulador. Podem concretar aquesta nova situació a partir d'un cas de falsejament que va omplir tots els diaris el 1981 arran d'haver atorgat el *Premi Pulitzer de Periodisme* a la periodista del *Washington Post* Janet Cooke, que havia presentat un suposat reportatge, «El món de Jimmy», que va resultar ser una invenció total i el premi li va ser retirat a corre-cuita. Aquest fet serveix a Montserrat Roig per parlar de la manipulació creixent en la pràctica del periodisme i per afirmar que el periodisme que li interessa és aquell absolutament verídic.¹⁵

El cas de Jimmy, un adolescent heroïnòman amb l'aquiescència de la seva mare, i que ja havia tingut una gran repercussió als Estats Units, li serveix per desenvolupar la teoria sobre el periodisme que Montserrat Roig practicarà en la dècada dels vuitanta, sobretot, quan a partir de 1984 es professionalitza en el camp del periodisme, amb els articles a *El Periódico*. Els seus models són escriptors com Julio Cortázar i, sobretot, Gabriel García Márquez i Truman Capote. Escriptors que compaginen el periodisme de denúncia, sobretot el llatinoamericà, amb llibres de ficció. Cal recordar que el 1981 l'escriptora viatja a Mèxic i Cuba i s'entrevista amb el Primer Ministre Carlos Rafael Rodríguez per a *El País*. També dirigeix i presenta el programa televisiu *Líders*. I, paral·lelament, el 1983, és convidada a fer una conferència a la Universitat de Strathclyde, a Glasgow, on llegeix el text «L'ofici d'escriure: plaer o càstig?» que després formarà part, amb el mateix títol, del primer capítol de *Digues que m'estimes encara que sigui mentida*.

La teoria es perfila clarament: la falsedat d'una sola dada desvirtua sense solució la resta de dades verídiques; mentre que en la ficció, una sola dada real, ben utilitzada, pot fer reals les criatures més increïbles. De fet, el títol de l'assaig *Digues que m'estimes encara que sigui mentida* contempla subtilment aquestes complexes relacions entre veritat i ficció. En una de les fitxes de treball Roig anota: «el novel·lista pot ser innoble, el periodista, no». I en d'altres s'extreu la idea que el periodista no es pot sentir atrapat per la bellesa del seu text, que el fet és més important que el text escrit per a narrar-lo. Montserrat Roig esdevé la continuadora moderna del gènere periodístic polític modern a Catalunya, en la línia de Xammar, Gaziol i Pla i també, en certs aspectes, de Joan Fuster. Potser empesa per les circumstàncies queda molt lluny aquell ideal de viure retirada de la societat i escriure només ficció.

¹⁵ Roig va guardar un article de García Márquez parlant de la impostura de Janet Cooke publicat a *El País* (29.4.1981) en el material de l'article «Periodisme contra novel·la».

La dicotomia periodisme-literatura cobra força al final dels vuitanta. Fruit del seu grau d'exigència professional en tots els camps, arriba un moment d'una certa incompatibilitat professional que conceptua d'una esquizofrènia no necessàriament angoixant. Així, per exemple, el 1988 declara al setmanari *El temps*: «Penso que tinc una personalitat esquizofrènica. Aquesta dualitat és el resultat d'un doble interès: m'interessa explicar el que passa cada dia. En canvi, la novel·la em permet fer tot allò que no et permet fer el periodisme: enfonsar-te dins un món menys conegut, en el món secret i del misteri.»¹⁶ Una esquizofrènia, resumeixo, que també se li manifesta lingüísticament pel fet d'escriure tant en català com en castellà: «La castellana —segueix dient l'escriptora— és el marit, la catalana, l'amant, perquè si no escrivís en castellà no em podria dedicar a escriure en català, econòmicament s'entén.» Però no creu en el bilingüisme.

¿Què és realitat? ¿Què és veritat?

En conclusió, doncs: ¿què és la realitat?, ¿què és la ficció? De què s'ha d'ocupar l'escriptor, l'escriptora, en la seva obra literària? L'any 1989 torna a presentar-se decisiu en aquest sentit per a Montserrat Roig, perquè aquesta bifurcació que assenyala en la seva activitat professional la fa abandonar definitivament la idea de ficció lligada a cap element de compromís polític i social. «El que m'interessa —declara a Ignasi Riera (*Avui*, 9.12.1989)— és transcendir aquesta realitat immediata i transformar-la en una altra que delati només la meua veu, única i intransferible.» De fet anuncia en un altre mitjà, a *La Vanguardia*, que està escrivint una novel·la que porta per títol *L'escriptora assassina*, projecte que ja no pogué realitzar, i que no tenia, segons els seus mots, res a veure amb el gènere de la novel·la negra.¹⁷

Roig ha arribat a una esplèndida maduresa personal i literària. Hi arriba per la seva mirada atenta i sagaç sobre la realitat, també, doncs, sobre els canvis generacionals que s'han produït en la segona meitat de la dècada dels vuitanta. En aquest sentit és molt interessant el programa televisiu *Búscate la vida* que realitza el 1986 fruit de la seva mirada sobre els joves, sobre la

¹⁶ Àngels Pera: *El Temps*: 11-16.1.1988. També s'hi refereix en l'entrevista de Marta Nadal: «Montserrat Roig, un cant de maduresa».

¹⁷ Entrevista d'Ignasi Pellicer a *La Vanguardia*, 7.10.1989.

nova generació de joves. Es tracta de vint-i-sis entrevistes adreçades a nois i noies d'entre 18 a 22 anys, la «generació de la democràcia», com els anomena ella. Les seves conclusions no són, en alguns aspectes, gaire esperançadores. Tret de l'aparició d'una dona, menys traumatitzada pel sexe i que reclama un lloc professional en la societat, les entrevistes li serveixen per constatar l'aparició d'un món molt menys humà: molta competència, «ens hem convertit en carnívors», assenyala, en una societat mancada de models perquè la seva generació no els ha proporcionat, i on la lectura i la literatura ocupen, cada vegada més, un lloc residual.¹⁸

Potser s'ha de relacionar aquesta reflexió amb el recull de relats *El cant de la joventut* publicat l'any 1989, un llibre realment feridor, malgrat les grans dosis d'ironia i que parla, tot i el seu títol, de la guerra, de la vellesa i de la mort. I on el concepte de ficció s'ha desplaçat notòriament cap a un espai suggeridor i molt evocador.

En una de les darreres entrevistes, publicada al diari *Avui* el 3 d'agost de 1991, Montserrat Roig remarcava novament la manca d'ètica imperant en el periodisme del moment, un fet que comentava arran de l'espectacle televisiu que va produir la Guerra del Golf, amb atacs quirúrgics que, segons semblava, no provocaven morts o amb aquelles imatges televisives d'unes aus tenyides de negre que van fer parlar tant i que va resultar ser un muntatge.

«¿On és la realitat? ¿On comença la ficció?», es pregunta Montserrat Roig. Les barreres entre periodisme i literatura s'han trencat novament. Es tracta d'una nova constatació que porta la novel·lista a treballar amb la realitat. La seva proposta de ficció és clara: es tracta de trobar una mica de veritat a través de la ficció. Contràriament al periodisme, sembla concloure Montserrat Roig, la convenció de mentida de la ficció permet afrontar l'escriptura com «una metamorfosi de l'existència». A grans trets aquest pot ser el darrer testimoni de l'escriptora, novament combatiu i compromès amb ella i amb la societat: «La literatura és una mentida perquè el lector pugui veure una mica de realitat.»¹⁹

¹⁸ Declaracions a *El Temps*, desembre-gener 1989-90.

¹⁹ Pep Blay: «Montserrat Roig. "La literatura és una mentida perquè el lector pugui veure una mica de realitat"». *Avui*: 3.8.1991. Suplement de cultura, ps. 1-2.